UOT 792.8

T.H.Muradova
dissertant
Bakı Xoreoqrafiya Akademiyası

MİLLİ RƏQSİN QURULUŞ PRİNSİPLƏRİ

Açar sözlər: *rəqs, quruluş, kompozisiya, sxem, ekspozisiya, kulminasiya*

Təqdim olunan məqalə xoreoqrafiya sənətinin mühüm sahələrindən biri olan rəqsin kompozisiya quruluşunun öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Müəllif xoreoqrafik kompozisiyanın sxemi, onu əmələ gətirən ekspozisiya, inkişaf, kulminasiya və koda kimi bölmələr və digər məsələlərə toxunaraq, problemin araşdırılmasını bu sənətin inkişafında mühüm təkan rolunu oynadığını qeyd etmişdir.

Т.Г.Мурадова

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ТАНЦА

Ключевые слова: *танец, структура, композиция, схема, экспозиция, кульминация*

Представленная статья посвящена изучению состава танца, который является одним из важнейших направлений хореографии. Автор указал на схему хореографической композиции, разделы, такие как экспозиция, развитие, кульминация и кода, а также другие вопросы, подчеркнув роль проблемы как важного фактора развития искусства.

T.H.Muradova

PRINCIPLES OF NATIONAL DANCE FORMATION

Key words: *dance, structure, composition, scheme, exposition, culmination*

The present article is devoted to the study of composition of dance, one of the most important areas of choreography art. The author highlighted the role of the problem as an important boost in the art's development and touched upon issues such as choreographic composition scheme, exposition, development, culmination and coda.

Xalq rəqsinin səhnə quruluşu haqqında danışarkən, bir sıra mühüm faktorlara aydınlıq gətirmək tələb olunur. Rəqsin quruluşu dedikdə onun kompozisiya quruluşu, dramaturgiyası və sxemi nəzərdə tutulur. Kompozisiya anlayışı rəqs sənətində özündə rəqsin dramaturgiyasını, sxemini, məkan həllini,

musiqi, hərəkətlər sistemi və s. birləşdirir. Bütün bu komponentlər isə səhnədə qəhrəmanın obraz-emosional aləmini canlandırmağa xidmət edir.

Kompozisiya öz daxilində bir sıra hissələrdən təşkil olunur. Bu hissələr isə rəqs kombinasiyalarından ibarət olur. Digər səhnə əsərləri kimi müəyyən süjetə əsaslanan və ya əsaslanmayan rəqs kompozisiyası da mövzu və onun açılmasına xidmət edən quruluşa malik olmalı və bu hissələri özündə əks etdirməlidir. Bunun üçün də rəqsdə kompozisiyanın ekspozisiya, bağlayıcı, inkişaf və tamamlayıcı kimi bölmələri ifadə olunmalıdır. Əvvəlki paraqraflarda bu barədə bir qədər məlumat vermişdik. Burada isə həmin hissələrin quruluş sxemi konkret rəqslər üzərində təhlil edilir. İlk bölmə kimi qeyd edilən ekspozisiya adından da məlum olduğu kimi mövzunun, süjetin, obrazın təqdimatı ilə səciyyələnir. Məhz bu bölmə vasitəsilə tamaşaçı rəqsin ifaçıları və musiqi ilə ilk informasiyanı əldə edir. İlkin olaraq kompozisiyanın xarakterik xüsusiyyətləri, obraz-emosional aləmi məhz bu bölmədə verilir. Burada həmçinin rəqsin xarakteri, janrı (milli, klassik, müasir və s.) da müəyyən edilir. Bu bölmə tamamlandıqdan və ifaçılar səhnədə öz yerini aldıqdan sonra isə rəqsin əsas hissəsi başlanır. Bu hissə kompozisiya quruluşunun bağlıyıcı bölməsini əhatə edir. Səhnədə müxtəlif rakurslarda paylaşan ifaçılar öz rəqsini təqdim edir, daha mürəkkəb hərəkətlər edərək kompozisiyanın ideya xəttini inkişafa doğru yönəldir.

Növbəti və mühüm bölmə isə inkişafdır. Bu bölmədə rəqsin quruluş xüsusiyyətlərinə xas əsas cəhətlərin, hərəkətlər sxeminin inkişafı baş verir. Burada rəqsin hər bir komponenti inkişafa uğraya bilər. Eyni zamanda inkişaf dedikdə məhz mərhələli yüksəliş nəzərdə tutulmur. Süjet və obraz təcəssümündən, musiqinin xarakterindən asılı olaraq düşünülmüş geri dönüşlər də baş verə bilər. Bu bölmədə əsərin əsas ideya xətti və xoreoqrafın fərdi fantazisyası, yaradıcı təfəkkürü inkişafın istiqamətini müəyyənləşdirmiş olur. Bu bölmə eyni zamanda kulminasiyanı hazırlayır. Bu səbəbdən tətbiq edilən eniş və yüksəlişlər kulminasiyanın hazırlanması məntiqi ilə həyata keçirilməlidir.

Kulminasiya kompozisiyanın mərkəzini təşkil edir. Bu bölməyə qədər baş verənlər hamısı onun baş tutmasına xidmət edir. Bu baxımdan həm əvvəlki hissələr, həm də kulminasiya kompozisiyanın ustalıqla hazırlanmasında əsas göstərici rolunu oynayır.

Sonuncu tamamlayıcı bölmə isə bütün baş verənlərin məntiqi sonluğu kimi çıxış etməlidir. Burada hadisələr öz kodasını, son sözünü, son nöqtəsini tapmış olur. Bu baxımdan sonluğun aydın və məntiqi olması əsas şərtdir. Əks halda kompozisiya düşünülmüş fikri sona qədər ifadə edə bilməz və sanki natamamlıq təəssüratı oyadacaq.

"Sadalanan mərhələlərin həyata keçirilməsi üçün bir sıra elementlər tətbiq edilir. Bu elementlər sırasında 1) motiv; 2) təkrarlar; 3) variasiya və kontrastlar;

4) kulminasiya; 5) bölmələr və hissələrin paylanması; 6) keçidlər; 7) məntiqi inkişaf və vəhdət. (5, s.29)

Qeyd olunan bu elementlər vasitəsilə xoreoqrafik kompozisiyanın ərsəyə gəlməsi həm də onların müxtəlif üsullarla tətbiqi vasitəsilə baş verir. Motiv kompozisiyanın əsasını təşkil edir və dəfələrlə təkrarı zamanı tamaşaçının yaddaşına hopur. Eyni motivin olduğu kimi, variasiya və kontrastsız təkrarı isə cansıxıılıq yarada bilər. Bu baxımdan motivin hər dəfə yeni variasiyalarla, təzadlı variantlarda təkrarı onun inkişafını təşkil edir. Bütün bu proses isə müəyyən kulminasiyanın hazırlanmasına xidmət etməlidir. Əks halda məzmun öz təsiri itirmiş ola bilər.

İnkişaf mərhələsində müəyyən bölmələr və hissələr motivin məntiqi şəkildə yetişərək müəyyən xoreoqrafik mətnə dönüşü təşkil edir. Bir mətnin daxilində bir neçə motiv iştirak edə bilər və bu motivlərin məntiqi ardıcıllığı olmadığı halda kompozisiyanın ideya xətti pozula bilər.

Motivin əsas inkişaf prosesi variasiya və kontrastlar vasitəsilə həyata keçirilir. Variasiya zamanı motivin əsas vəziyyəti bir qədər dəyişilmiş şəkildə verilir. Kontrast isə tamamilə yeni materialın daxil olunmasını tələb edir. Hər iki üsul rəqs kompozisiyasının uğurlu təqdimatı üçün vacibdir. Variasiya zamanı əsas motivin məntiqi inkişafı baş verir və eyni zamanda tamaşaçı onu dəfələrlə müxtəlif rakurslardan izləyir. Bunun nəticəsində xoreoqrafın söyləmək, çatdırmaq istədiyi məzmunu daha asanlıqla qavraya bilir.

Kontrast isə variasiyadan fərqli olaraq bir qədər gözlənilməzlik hissi yaradır. Bu üsuldan daha çox kulminasiya anının hazırlanmasında və ya kulminasiya zamanı istifadə edilir. Kontrastlar kompozisiyaya rəngarənglik gətirir və bu rəngarənglik özünü müxtəlif tərəflərdən göstərə bilər. Məsələn, temp fərqində -asta templə ifa edilən motivə qarşı tez templə ifa edilən motiv, plastik hərəkətlərin xarakterində-yüngül hərəkətlərə qarşı kəskin və sərt hərəkətlər və s.

Kulminasiya xoreoqrafik kompozisiyasının əsasını və ən yüksək məqamını təşkil edir. Onun ərsəyə gəlməsində bütün vasitələr, o cümlədən, hərəkətlər, vəziyyətlər, rakurs, mimika, jest iştirak edir.

Rəqsin quruluşunu konkret işarələrlə ifadə edən vasitə onun sxemi, təsviridir. Rəqsin təsviri ifaçıların səhnədə yeri və hərəkət sistemi deməkdir. Məhz bu sxem vasitəsilə rəqsin hansı quruluşda ifa edildiyi haqda məlumat almaq olar. Kompozisiyanın digər komponentləri kimi, rəqsin sxemi də ümumi məzmunun, obraz-ideya aləminin reallaşmasına xidmət etməlidir. Rəqsin sxemini əmələ gətirən hərəkətlər sistemi, elementlər özlüyündə qədim tarixə malikdir. Xüsusilə demək olar ki, bütün rəqslərdə rast gəldiyimiz dairə, eləcə də düzxətli düzülüş insanların qədimdə məşğul olduğu əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar formalaşmışdır. Dairə bu baxımdan həm də mistik xüsusiyyət daşıyır. Ona bütün xalqların rəqslərində rast gəlmək mümkündür. Qədim insanın ov zamanı

tonqal ətrafında, mövsümün dəyişməsi ilə bağlı günəşi simvolizə edən dairəvi rəqsləri və s. göstərmək olar. Düzxətli element isə əkinçiliyin inkişafı ilə əlaqədar insanların torpaqda işləməsinin təsviri, simvolu kimi qiymətləndirilir. Rəqs sənəti inkişaf etdikcə bu hərəkətlərin, düzülüş formalarının da rəngarəng növləri meydana gəlmişdir.

Xüsusilə xalq rəqslərinin səhnə quruluşunda bu hərəkətlərin tətbiqi öz xarakterini bir qədər dəyişmişdir. Belə ki, folklor rəqsləri xalq tərəfindən ifa edilərkən burada tamaşaçı auditoriyasının tələbələri ön planda dayanmır, çünki el şənliklərində ifa edilən rəqslər kimin üçünsə deyil, sırf şənlik zamanı həyata keçirilir. Səhnədə ifa edilən xalq rəqsinin hazırlanması zamanı isə xoreoqraf səhnə qaydalarını, tamaşaçı auditoriyasının tələb etdiyi rakurs meyarlarını nəzərə almalıdır. Xalq rəqsinin səhnə təcəssümündə folklor materialının musiqi məzmununun da işlənməsi tələb olunur. Xalq rəqslərini işləyən xoreoqraf həmin bölgənin rəqslərinə xas spesifik elementlər sxemini dərindən öyrənməli, onun özünəməxsusluğunu qorumaqla yanaşı, xoreoqrafik cəhətdən inkişafına da nail olmalıdır.

Xalq rəqslərinin səhnə təcəssümündə rakurs faktoru olduqca önəmlidir. Xoreoqraf nəzərə almalıdır ki, tamaşaçı ifaçını yalnız bir istiqamətdən görə bilir. Bu səbəbdən də kompozisiyanın qurulması zamanı bu faktı diqqətdən kənarlaşdırmaq olmaz. Rəqsin quruluşunda rakurslar müxtəlif ola bilər. İfaçılar üzü tamaşaçıya və ya əksinə, profil, yan tərəfdən və s. görünə bilər.

Rəqsin quruluşunda xoreoqrafik şəkillər müxtəlifdir. Bunların sırasında statik, təkplanlı, çoxplanlı, çoxqatlı, simmetrik, asimmetrik, dinamik, həndəsi, ornamental və s. şəkillər yer alır. Dairə və ya düzxətli motivin seçilməsi ilk növbədə əsərin ideya xəttinə bağlı olmalıdır. Xalq rəqslərinin quruluşunda isə bu, həmin rəqsin orijinal versiyası ilə əlaqəli seçilməlidir. Daha sonra xoreoqraf həmin motivin səhnə meyarları əsasında işlənməsini həyata keçirir. Sadalanan şəkillərin tətbiqi zamanı həm rəqsin spesifik ifa tərzi, həm də onun səhnə təcəssümü vahid məntiqə tabe edilməlidir.

Rəqsin səhnə quruluşunda tətbiq edilən şəkillər, işləmə metodları və s. təbii olaraq hərəkətlər sistemi ilə əmələ gəlir. Xalq rəqsləri qədimdən bu günümüzədək böyük bir inkişaf yolu keçmiş, onu təşkil edən hərəkətlər sistemi isə daim yenilənərək zənginləşmişdir. Qeyd edək ki, zamanla bu hərəkətləri inkişaf etdirən və ona yeniliklər gətirən xalq sənətkarları olmuşdur. Bu baxımdan onların fəaliyyətini müasir xoreoqrafın yaradıcılığına bənzətmək olar. Xalq rəqsinin səhnə quruluşunu hazırlayarkən, xoreoqraf da yerli material üzərində işləyərək onu inkişaf etdirir, səhnə meyarları və kompozisiya quruluşu əsasında, həmçinin ideya-obraz aləminin tələb etdiyi yeniliklərlə zənginləşdirir. Nəticədə xalq rəqsinin yeni versiyası, onun səhnə təcəssümü ortaya çıxır.

Rəqsin quruluş sxeminin hazırlanması müəyyən qədər kompozisiyanın hansı şərtlər altında ifa ediləcəyi, kollektivin imkanları və s. ilə də müəyyən

olunur. Məsələn, eyni xalq rəqsi müxtəlif şərtlərdən dolayı solo və ya ansambl şəklində ifa edilir. Burada xoreoqrafın fərdi yaradıcılığı ilə yanaşı, xalq rəqsinin ifa məkanı, konsert proqramı, festival və ya müsabiqədə, eləcə də efir proqramında ifa edilməsi nəzərə alınmalıdır. Bir sıra xalq rəqslərinin efir məkanında ifa edilməsi onlara kamera xarakteri vermişdir. Əksinə, açıq konsertlərdə, böyük səhnələrdə ifa edilən xalq rəqslərində geniş və həcmli rəqs şəkillərinin üstünlüyü müşahidə edilir. Məsələn, "Qaval" rəqsi solo rəqslər sırasına daxildir. Lakin müxtəlif tədbirlərdə bu rəqsin 5-6 nəfərlik qrup şəklində ifasına da təsadüf edilir. Eyni fikri "Nəlbəki" rəqsi haqqında da söyləmək mümkündür. Rəqsin ifa ediləcəyə məkandan asılı olaraq ifaçıların sayı az və ya çox ola bilir. "Uzundərə" rəqsinin həm solo, həm də duet şəklinə rast gəlinir. Qeyd edək ki, rəqsin ifaçı tərkibi onun xoreoqrafik məzmununa da birbaşa təsir göstərir.

Beləliklə, xalq rəqslərinin daim emosional, həssas, təbii və orqanik olması daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Təcrübəli baletmeyster onun bu cəhətindən yararlanmalıdır. Bu sənəti dərindən öyrənməklə yanaşı, ona əsaslanan yeni rəqslər qurmağı bacarmalıdır. Bu rəqslərdə xalqın obrazı çüzi sezilən cizgilərdə, geyimlərdə, ifa, hərəkət tərzində əks oluna bilər. Onları qorumaq mühüm olduğu kimi, bu rəqslərin səhnə təcəssümündə yeni metodlar tətbiq edilməlidir. Hər bir rəqsi səhnəyə daşıyarkən onu inkişaf etdirmək, zənginləşdirmək lazımdır. Əlbəttə, bu prosesdə ilkin mənbəyə xüsusi qayğı və diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Almaszadə Q.H. Azərbaycan xalq rəqsləri (metodik vəsait). B.: "Birləşmiş nəşriyyat", 1959, 150 c.
2. Həsənov K.N. Qədim Azərbaycan xalq rəqsləri. B.: İşıq, 1983, 60 s.
3. Захаров Р.В. Сочинение танца. М.: Искусство. 1983, 237 с.
4. Уральская В.И. Рождение танца. М.: Советская Россия, 1982, 144 с.
5. Мелехов, А. В. Искусство балетмейстера. Композиция и постановка танца: учеб.пособие / А. В. Мелехов; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2015. – 128 с.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.08.2018
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 20.12.2018
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Nailə Rəhimbəyli
ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.